

Çocuklarla Felsefede Dil ve Düşüncenin Önemi

The Importance of Language and Thought in Philosophy with Children

Mehtap TEMİZ

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE
mehtaptemiz06-18@hotmail.com
ORCID No: 0000-0002-8137-2732

Levent BAYRAKTAR

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Ankara/TÜRKİYE
lebayraktar@gmail.com
ORCID No: 0000-0002-8137-2732

Araştırma Makalesi/Research Article

DOI: 10.56671/hafizadergisi.1210550

Sayfa: 1-18

Makale Gönderim Tarihi

27/11/2022

Makale Kabul Tarihi

30/01/2023

Öz

Felsefe varlık, bilgi ve değer üzerine sistemli ve tutarlı bir düşünme etkinliğidir. Felsefe etkinliği dil ve düşünce odağında gerçekleşmektedir. Çocuklarla uygulanan felsefe etkinlikleri de dil ve düşünce öğelerine gereksinim duyar. Çocuklarla felsefe için geçerli olan dil ve düşünce etkileşimi çocuğun kendini tanıması ve hayatın içindeki anlamı keşfetmesi bakımından önemlidir. Çocukların öğrenme süreci yetişkinlere göre daha hızlı ve geniş ölçeklidir. Erken yaşlarda çocukların felsefe etkinliği ile buluşturulması çocuğun dilsel ve düşünsel becerilerini yetkinleştirmesi bakımından önemlidir. Çocuğun iyi bir insan olmasına ışık tutacak değerleri fark ederek özümsemesi yetkin bir dil ve düşünme alanı içinde oluşur. Dolayısıyla çocuklar için oluşturulmuş felsefe etkinliklerinin dil ve düşünce öğeleri bakımından incelenmesi ve çocuk gerçekliğinin göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Aksi durumda çocuk doğasının tahrip edilmesi ve zarar görmesi olasılığı söz konusudur. Çocuk ve felsefe arasındaki ilişkiyi inceleyecek olan bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde çocuklarla felsefenin ne olduğu ikinci bölümde çocuklarla felsefe çalışmalarında dil ve düşüncenin önemi ele alınmıştır. Sonuçta çocuklarla felsefenin dil ve düşünce ekseninde geniş bir alanı kapladığı; bu uygulamaların felsefi ve akademik bir zeminde yapılandırılmasının önemi açığa çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Felsefe, Çocuklarla Felsefe, Dil, Düşünce, Çocuk.

Abstract

Philosophy is a systematic and consistent thinking activity on existence, knowledge and value. Philosophy activity takes place in the focus of language and thought. Philosophy activities with children also need language and thought elements. Language and thought interaction, which is valid for philosophy with children, is important for the child to know himself and to discover the meaning in life. Children's learning process is faster and larger than adults. Bringing children together with philosophy activity at an early age is important in terms of making the child's linguistic and intellectual skills competent. Recognizing and assimilating the values that will shed light on the child's being a good person occurs within a competent language and thinking area. Therefore, it is necessary to examine the philosophy activities created for children in terms of language and thought elements and to consider the reality of the child. Otherwise, there is a possibility that the child's nature will be destroyed and damaged. This study, which will examine the relationship between the child and philosophy, consists of two parts. In the first part, what is philosophy with children, in the second part, the importance of language and thought in philosophy with children is discussed. As a result, philosophy with children covers a wide area on the axis of language and thought; The importance of structuring these practices on a philosophical and academic basis has been revealed

Keywords: Philosophy, Philosophy with Children, Language, Thought, Child.

Giriş

Jaspers'e göre "düşünen insanın yolu, felsefe yapılan bir hayattır. Bu nedenle felsefe yapmak, insanın insani bir güzel huyudur. İnsan kendi varlığı nedeniyle varoluşu idrak eden, yegâne yaratıktır (2005: 68)."

Felsefe, insanın özne olduğu bir etkinlik alanıdır. İnsan, felsefe yapmaya başladığı andan itibaren kendisini, sorgulama temelli konuşma ve düşünme eylemi içinde bulur. Her insanın kendisini bilme çabası; yaratılışından ileri gelen üstün bir yetiye sahip olduğunu duyumsatmaktadır. Bu yetilerin insanda, çocukluk çağında ortaya çıktığı bilinmektedir. Çocuk, insan olmanın en saf başlangıcıdır. Bu bakımdan felsefe etkinliğinin çocuklarla buluşturulması oldukça değerli ve anlamlıdır.

Çocuğun doğasında var olan merak duygusunun harekete geçmesi, düşünme ve sorgulama eylemlerinin temel öğesidir. Merak duygusundan ileri gelen sorularla başlayan süreç, çocuğun varlığını varoluşa dönüştürebilmesine imkân ve zemin sağlar. Çocuklarla birlikte sürece rehberlik

eden kolaylaştırıcının¹ eşgüdümüyle kurulan bağ, çocuklar arasında gerçekleşmesi beklenen diyalogun niteliğini belirler.

Çocuğa sunulan felsefi soruşturma ortamı, akıl yürütmelerle gelişen tutarlı ve sistemli düşüncenin olgunlaşmasına hizmet eder. Çocuk, kendi düşüncelerini, diğer akranlarının düşünceleriyle yeniden gözden geçirme imkânı edinir. Önyargısız kurulan iletişimle damıtılmış yeni düşünceler üretir. Çocuklarla felsefe çalışmalarının her aşamasında, dil ve düşünce birbiriyle etkileşim halindedir. Bu süreci oluşturan aşamaların birbirini tamamlar nitelikte olması, pratik zeminin sağlam bir zeminde yol almasını sağlar. Felsefi soruşturma sürecinin ilk aşamasında kullanılan uyaran² olmak üzere soruşturmanın derinleştiği evre ve değerlendirme bölümü, çocuğun dil ve düşünce eylemlerinin açığa çıkarılmasında parça-bütün ilişkisi içindedir. Öte yandan bu bütünlüğün oluşması, kolaylaştırıcının denetimi altındadır. Çocuklarla felsefe etkinliğine rehberlik eden kolaylaştırıcının tarafsız ve nesnel bir yaklaşım sergilemesi önemlidir.

Çocuklarla yürütülen felsefe çalışmalarında, dil ve düşünce ekseninde bir tür kavram yapılandırılması gerçekleşmektedir. Sorgulama sürecinde, konu ile ilişkili kavramlar, duvarı oluşturan tuğlalar gibi birbiri üzerine konmaktadır. Öte yandan bu süreçte, benzer gibi görünen kavramlar arası farklılıklar da gün yüzüne çıkmaktadır. Böylelikle kavramların anlamlarına ilişkin bir farkındalığın oluşması söz konusudur. Dile gelen kavramların doğru anlaşılması, doğru düşüncelerin oluşmasına olanak sağlar. Bu nedenle çocuklarla felsefe çalışmalarında kavramlar büyük önem taşımaktadır. Kavramlar, aynı zamanda çocukların düşünme dağarcığının gelişimine sunulan birer uyarıdır. Bu uyarıların dile gelmesinde dil ve düşüncenin etkileşimi ortaya çıkmaktadır. Çünkü düşünceler, dil ile aktarılarak somutlaşır. Bu durumda düşüncenin, içsel ve dışsal bir yolculuğundan söz edilebilir. Çünkü dış dünyayı anlamlandırma sürecinde; dil aracılığıyla iç dünya arasında bir köprü kurulur. Kurulan bu köprü aracılığıyla çocuklarla felsefi soruşturma süreci gerçekleşir.

Çocukların çeşitli uyarıların aracılığıyla karşılaştığı kavramların sınırsız boyutta olduğu söylenebilir. Anlam yüklü bu kavramların anlaşılmasında dilin kullanımına ilişkin bazı gereksinimler ortaya çıkmaktadır. Çocukların kavramı anlamlandırması yalın bir dil aracılığıyla gerçekleşebilir. Dolayısıyla yalın bir biçimde kullanılan dil aracılığıyla, kolaydan zora giden bir düşünce sistemi oluşturulabilir. Bu oluşum, aynı zamanda ortaya konan düşünceyi çok yönlü bir biçimde derinlemesine kritik edebilmeye olanak sağlar.

Dil ve düşünce birbirini karşılıklı olarak etkilemektedir. Soruşturma sürecinde dili etkin kullanmak, düşünmenin dönüştürülmesine olanak sağlar. Düşüncede gerçekleşen bu dönüşüm, çocuğun yetişkinliğe doğru uzanan düşünce evrenini zenginleştirir. Çünkü dil de insan gibi gelişmekte olan canlı bir yapıya sahiptir. Dile gelen insanın var oluş süreciyle birlikte, insanın düşüncelerini aktarması kolaylaşmıştır. İnsan, aynı zamanda sorgulamaların hem ana kaynağı hem de yönlendiricisidir. Tüm bu veriler ışığında, öncelikle çocuklarla felsefenin ne olduğu

¹ Kolaylaştırıcı, çocuklarla felsefe sürecini yapılandıran ve sürece eşlik eden kişidir. İlerleyen başlıklarda kolaylaştırıcı kavramı detaylıca ele alınacaktır.

² Uyaran, çocuklarla felsefe soruşturmasının başlamasına hizmet eden yazılı ya da görsel materyallerdir. İlerleyen başlıklarda uyaran kavramı detaylıca ele alınacaktır.

irdelenecektir. Hemen ardından, sürecin öncesine ve sonrasına eşlik eden dil-düşünce bağının önemi üzerinde durulacaktır.

1. Çocuklarla Felsefe

Taşdelen'e göre çocuklarla felsefe, "çocukluktaki felsefeyi tanımaya ve keşfetmeye yönelik bir süreçtir (2015: 126)." Çocuklarla gelişen ve zenginleşen bu süreç, teorik düzlemde öte pratik bir sürecin doğallığından ileri gelmektedir. Sorulara yansıyan her bir çocuk bilinci, çocuğun kendi biricikliğini de ortaya koymaktadır. Çocuklarla felsefe, çocuklara felsefe yapabilme becerisinin kazandırılması için uygulanan sürecin bütünüdür. Öte yandan çocukların doğasında hazır halde bulunan merak ve hayret duygusundan ileri gelen sorma becerilerinin, akıl yürütmeler aracılığıyla geliştirilmesi ve desteklenmesi söz konusudur. Dirican'a göre "çocuklarla felsefe çalışmalarında altı çizilmesi gereken hususlardan biri, bunun her şeyden önce bir felsefe eylemi olacağı ve felsefenin doğasına sadık kalarak yapılması gerekliliğidir (2022: 55)."

Çocuk ve felsefe konusu doğrultusunda çocuk felsefesi kavramı 1953 yılında ilk kez Karl Jaspers tarafından kullanılmıştır (Karakaya, 2006: 24). Felsefe düşüncesinin bir köke bağlı olması ve her insanın bunu kendiliğinden başarması gerektiğini düşünen Jaspers, felsefe çalışmalarını sürdüren bir insan için çocukların sorularını olağanüstü olarak değerlendirmiştir. Çocuk sorularına sıklıkla tanık olduğunu ifade etmiş ve bu soruların, insanı doğrudan doğruya felsefenin derinliğine götürebilecek anlamda güçlü olduğunu; gözlemlediği örnek çocuk diyalogları üzerinden açıklamıştır (1995: 45). Jaspers bu doğrultuda "konuyu derleyip toparlayan olsaydı, oldukça varlıklı bir çocuk felsefesinden söz ederdi" (1995: 46) diyerek çocuk ve felsefe arasında kuvvetli bir bağın olduğunu ortaya koymuştur. Bu durum, çocuğun kendine has doğal yetilerinin keşfedildiği ve büyüklere önemli bir sorumluluk alanının açıldığını ortaya koymaktadır.

Araştırmalara göre çocuk ve felsefe kavramları arasındaki bağın pedagojik anlamda gündeme getirilmesiyle birlikte Amerika'lı felsefeci Matthew Lipman tarafından sistematik bir uygulama alanı olarak "Çocuklar İçin Felsefe" yöntemi oluşturulmuş ve dünya çapında yaygınlaşmaya başlamıştır. Çocuklarla Felsefe ve Çocuklar İçin Felsefe tanımları aynı anlama gelmektedir. Özdemir'e (2021: 5-6) göre;

- Lipman, 1967 yılında çocuklara yönelik "Harry Stottlemeier'in Keşfi" (Harry Stottlemeier's Discovery) adlı felsefi kitabı ve bir öğretim programını yazarak çocuk ve felsefe düşüncesine yönelik felsefe çalışmalarına başlar,
- 1972 yılında Columbia Üniversitesi'nden geçtiği Montclair State Üniversitesi'nde, Ann Margaret Sharp ile tanışır ve çocuklarla felsefe yapma vizyonunu paylaşır,
- 1974 yılında üniversitede Çocuklar İçin Felsefeyi Geliştirme Enstitüsü (The Institute for the Advancement of Philosophy for Children) adlı enstitüyü kurarak çocuklarla felsefe yöntemine yönelik çalışmalarını sürdürür.

Matthews (2000: 21) çocuk sorularının bazılarının can sıkıcı, sorunlu ve karmaşık olması nedeniyle felsefeyi, çocuğun karmaşık sorularına yetişkince yanıt arama çabası olarak değerlendirmektedir. Lone'ye göre, "küçük çocukların soruları çoğu zaman derin bir felsefe içermektedir (2017: 17)." Uygur'a göre ise çocuğun soruları filozofun sorularından; "çocuktaki gereksemelerin alışılmış bir acıcılığı yitirdiği ve engellere takıldığı yerde çocuk, karşılaştığı engeli ve merakını ortadan kaldıracak sorular (2019a: 22-23)" sorması bakımından ayrılmaktadır. Filozof, merakını gidermekten öte merakını daima diri tutacak sorular sorar. Bu nedenle filozofun soruları, ne gereksemelerin karşılaştığı engelleri ne de merakını ortadan kaldırmayı gütmaz. Çocuklarla felsefe eylemi, çocuğun doğasında var olan ve çoğunlukla felsefi soru sorma becerisinin disipline

edilmesini kolaylaştırır. Bu süreçte çocuğun kendisinden yola çıkarak ortaya koyduğu her düşünce, akranlarının düşünceleri aracılığıyla değişim ve dönüşüme uğrar. Böylelikle süreç, çocuğun bir düşünceyi; birikimi dâhilinde kritik edebilmesine doğru yol alır. Alınan yol, sürecin tamamlanmasıyla bitmeyebilir. Çünkü soruşturma süreci tamamlansa bile çocuğun hayat boyu kendisini, diğer canlıları ve dünyayı bilme isteği devam eder. Bilme isteğiyle başlayan sorgulama, kendisinden başlayarak ne için var olduğunu keşfetmesine doğru; değerli bir yaşam kültürünün oluşmasına evrilir.

“Felsefi etkinlik olarak çocuklarla felsefe eyleminin, insanın kendisini tanıması, kendisini seçerken başkalarını da seçebilmesi melekelerini kazandırması beklenir. Çocuğun kendisini gerçekleştirme şevki ve heyecanını, başkaları ile birlikte varoluş formu dâhilinde etik bir zemin ve mahiyette tahakkuk ettirmesi, bilmek ihtiyacı ve iştiağını birleyerek oluşmaya dönüştürebilmesi hep felsefe ile tanışması ve bu yolda yetkinleşmesi ile mümkündür (Bayraktar ve Dirican 2017: 197).”

Çocuklarla felsefe eylemi, çocuğun sistemli bir biçimde düşünce üretmesini, başka düşünceler ekseninde kendi düşüncesini yeniden gözden geçirebilmesine olanak sağlayan bir deneyim alanı yaratmaktadır. En önemlisi; düşünme, dinleme ve insana yakışır biçimde tutum-davranış becerisi edinmesine olumlu katkı sunar.

Çocuklarla felsefede düşünme eylemi, şiddeti değişken bir devinim içindedir. Öte yandan dinamizmi de içinde barındıran düşünme eylemi, süreç içinde çocuğun etkin olmasına hizmet ederek çocuklarla felsefe ortamını birlikte oluşabilme alanına dönüştürmektedir. Böylelikle düşünme sürecinin amacına uygun bir biçimde yapılandırılması; akla ve mantığa uygun argümanların oluşumu gerçekleşebilir. Bugün halen felsefenin cevaplardan çok sorular üretmesinin temeli de bu oluşumdan ileri gelebilir. İnsanın düşünceleri, içinde bulunduğu zaman ve kendi biricikliği nedeniyle daima değişim halindedir. Bergson'a (2021: 80) göre, akılların mutlak surette birbirinden farklı olmasının sebebi şahısların ve zamanın değişken olmasından ileri gelmektedir. Aynı durum, çocuklar için de geçerlidir. Çünkü her çocuk, yaşadığı zamana göre; akli ve sezgisi aracılığıyla kendine has düşüncesini geliştirir. Çocuklarla felsefenin amaçlarından birisi de çocuğun düşünce gelişiminin disipline edilerek doğru düşünme becerisi edinmesine olanak sağlamaktır.

UNESCO (2007: 15-16) çocuklarla felsefenin amaçlarını şöyle tanımlamaktadır:

- Bağımsız Düşünme: Çocuklarla felsefenin birincil uğraşısı: muhakeme becerileri, eleştirel bir zihin ve bir kapasite geliştirmektir.
- Düşünen vatandaşlar olma: Eleştirel düşünme becerisinin gelişmesi demokrasinin temelidir ve kişinin düşüncelerini özgürce ifade etme hakkına dayanmaktadır. Çocukta özerk düşünmenin öğrenilmesi, kendisine düşünce özgürlüğü bilinci sağlar ve düşünmesini sağlar.
- Kişisel gelişime yardımcı olma: Çocukta mantıklı düşünmeyi öğrenmek, çocuğun ve ergenin kişisel gelişiminin önemli bir parçasıdır. Çünkü çocuklar düşünen bir varlık olmanın ne demek olduğunu deneyimlerken insan olmanın ortak noktalarının farkına varır. Böylelikle akranları arasında gerçekçi tartışmalar yürüterek aynı fikirde olamayacaklarını insani değerler odağında öğrenirler.
- Dil, konuşma-tartışma becerilerini geliştirme: Grup tartışmalarında konuşarak düşünmek, özellikle çocukların dilsel becerilerini; sosyal ve entelektüel sözlü etkileşimler yoluyla kendi düşüncelerini nasıl formüle edebileceklerine olanak sağlar.

- Felsefeyi kavramsallaştırma becerisi edinme: Ele alınan bir kavramın eleştirel düşünce ile yeniden yorumlanmasını sağlar.
- Uygun bir eğitim geliştirme: Geleneksel öğretimden uzak biçimde düşünme etkileşimi yoluyla çocuklara nasıl felsefe yapılabileceğine dair bir temel inşa eder.

Kazanımların zenginliği bakımından çocuklarla felsefe eyleminin temel amacı, insan varoluşuna ivme katan farkındalıkların çocukluktan itibaren kazandırılmasını sağlamaktır. Böylelikle çocuğun, kim olduğunu seçemediği fakat nasıl bir kişilik oluşturabileceğine dair özgün ve özgür bir alan açılabilir. Bu alan, aynı zamanda çocuğun kişilik gelişimini doğrudan etkilemektedir. Çocuklarla felsefe eylemi, çocuğun insan olma yolculuğunda gereken; uygun koşulların oluşmasına zemin hazırlayabilir. Bu dönüşüm yalnızca çocuğu değil, çocuğun yaşamı boyunca iletişim kuracağı diğer insanları da etkisine alması bakımından önemlidir. Çünkü küçücük bir çocuk, koskoca dünyayı değiştirebilecek potansiyele sahiptir. Dolayısıyla her çocuğun potansiyelini açığa çıkarmaya olanak sağlayan felsefi süreç başlı başına bir değerdir. Bu değer, çocuk olmanın, insan olmaya kapı aralayan en saf ve en temiz dönemi olmasından ileri geldiği söylenebilir. Aslında insanın dinamik bir oluş yolculuğu, çocuklukta sorduğu sorularla başlamaktadır. Bu nedenle benzetilecek olursa doğada saf halde bulunan madenlerin, işlenip değerinin ortaya çıkarılması gibi çocuğun doğasında var olan tüm yetilerin ortaya çıkarılması gerekmektedir.

Çocuğun, yetişkin bir insana doğru evrilmesi olağan bir süreçtir. Çocuğa has yeti ve becerilerin yetişkinlikte kayba uğramaması için felsefenin çocuklarla uygulanabilir olması sevindiricidir. Öte yandan çocuklarla felsefe etkinliğinin nasıl yapılandırılacağı ve uygulanacağı önem taşımaktadır. Çünkü bu sürecin müsmir olduğu kadar kıraç bir sürece evrilmesi de olasıdır. Bu konuda Gürsoy'un ifade ettiği gibi, "sınırmı algılamayan felsefe tehlikeli olur. Yani çok köşeli, kavramsal, kategorik bir çerçeve ile ideoloji haline gelmek suretiyle, kişileri zapturapta almaya başlar (2016: 23)." Dolayısıyla çocuklarla felsefe eyleminde sınırın doğru algılanması ve sürecin bu doğrultuda inşa edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. İster çocuklarla, ister yetişkinlerle yürütülen tüm soruşturmalar, insani bir diyalog halinde yürütülmeyi hedefler. Bu anlamda felsefe tarihine iz bırakan Sokrates diyalogları örnek niteliği taşıyabilir. Diyaloglar; kutuplaştırma, hüküm verme, ötekileştirme, üstün gelme, kibir gibi kavramları açığa çıkarıyorsa orada hakiki bir felsefi soruşturmanın varlığı şüphelidir.

1.1. Çocuklarla Felsefinin Aşamaları

Çocuklarla yürütülen her çalışmanın belli aşamaları olduğu söylenebilir. Bu anlamda çocuklarla felsefe eyleminin de gerçekleşebilmesi için bazı adımları bulunmaktadır. Tıpkı edebi bir metinde serim, düğüm, çözüm bölümlerinin olduğu gibi çocuklarla felsefe de benzer biçimde inşa edilmektedir. Worley'in çocuklarla felsefi soruşturma modeli altı adımda gerçekleşmektedir. Bunlar sırasıyla "uyaran, ilk düşünceler-konuşma zamanı-kavrama zamanı, açık soruyu sorma, konuşma zamanı, soruşturma ve daha fazla açık soru açığa çıkarma (2019: 34)" olmak üzere altı adımda gerçekleşmektedir. Çizilen bu model, çocukların biricikliği, hazır bulunuşluğu ve içinde yaşanan zamana göre değişim gösterebilir. Çocuklarla felsefe sürecinde olmazsa olmaz denilen öğeler; çocuğa göre seçilmiş yazılı-sözel ya da görsel bir uyaran, soruşturmaya yönelik açık soru, soruşturmayla gerçekleşen derinleşme ve değerlendirmedir. Bu bağlamda her bir aşamaya ilişkin öne çıkan tanımlamalar yeni bir bakış açısıyla irdelenecektir.

1.1.1. Uyaran

Çocuklarla felsefe çalışmalarının başat ögesi uyarandır. Çünkü çocukların merak duygusu uyaran aracılığıyla harekete geçirilmektedir. Uyarın olarak, çocuklar için yazılmış-resmedilmiş eserler (öykü, şiir, masal), bağımsız görseller, fotoğraf, diyalog, atasözleri, deyimler vd. gibi pek çok ürün kullanılabilir. Önemli olan seçilen ürünün çocuğun bilişsel, duyuşsal ve devinişsel özelliklerine uygun biçimde hazırlanmış olmasıdır. Öte yandan tüm bunlar dışında, uyarın olarak düşünce deneyi de oluşturulabilir. Düşünce deneyi, felsefe yapabilmek açısından bir konu hakkında olası durumları açığa çıkarabilmek için yol gösterici olabilir. Aynı zamanda pratik olması açısından çocuklarla felsefe çalışmalarına uyarlanması mümkündür.

1.1.2. Kavramsal Çember

Kavramsal çember, soruşturma sürecinin asıl nokta etrafında yapılandırılması açısından önemlidir. Soruşturmanın kavramsal çember içinde sürdürülmesi, sürece rehberlik eden kolaylaştırıcının kontrolü ile sağlanmaktadır. Bu ögenin, soruşturmanın ana tema ya da kavram üzerinde derinleşebilmesi bakımından gerekli olduğu düşünülmektedir. Kavramsal çember; sorgulama sırasında çocukların yanıtlarının açık soru etrafında odaklandığı ve asıl konudan sapmadan felsefi bir soruşturmanın açığa çıkarıldığı alan olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla kavramsal çember olarak adlandırdığımız bu noktanın çocuklarla felsefede bir pusula görevine sahip olduğu söylenebilir.

1.1.3. Sorgulama Süreci

Sorgulama, soruşturma sürecinin gelişim gösterdiği zengin bir evredir. İçerisinde; çatışma, düğümleme, düşünce değişimi, düşünce dönüşümü, çelişkiye düşme, çelişkiyi fark etme, argüman oluşturma, örnek gösterme, temellendirme, akıl yürütme gibi durumların açığa çıktığı bir süreçtir. Çocuk, bu süreçte zihin karışıklığı yaşayabilir. Fakat diğer arkadaşlarının düşünceleri aracılığıyla içinde bulunduğu durumdan kurtulabilir. Düşünme dinamiği ile yeni bir yardımlaşma açığa çıkar. Buradan hareketle açığa çıkan duruma, düşünme yardımı adı verilebilir. Bu aşamada düşüncelerin dil aracılığıyla ağ gibi örüldüğü görülür. Düşünme ağı olarak adlandırdığımız bu evre, çocuklar arasında bağ kurulmasına olanak sağlar. Düşünme eyleminin başlamasından derinleşmeye kadar geçen süreç içinde; düşünme dinamiği, düşünme yardımı, düşünme bağı ve düşünme ağı olarak adlandırılabilen dört öge açığa çıkmaktadır.

Düşünme dinamiği: Çocuklarla yapılan felsefe etkinlikleri bir grup içinde gerçekleşmektedir. Grup ile yürütülen çalışmalarda grup dinamiği olarak adlandırılan etkili iletişimin sağlanması oldukça önemlidir. Çocuklarla felsefe etkinliklerinde düşünsel bir eylem ön plandadır. Dolayısıyla çocuklarla yapılan felsefe çalışmalarında çocukların kendilerini düşünmeye teşvik eden içten bir ortamın oluşturulması gerekmektedir. Bu da öncelikle çocukların kendini güvende hissedebileceği bir ortamın oluşturulmasını gerektirir.

Düşünme yardımı: Çocuklar soruşturma sürecinde farklı düşünceler üretir. Sorgulama süreci engembeli bir yolda yürümeye benzetilebilir. Çocuklar ortaya koydukları düşüncelerle bu yolu sorunsuzca yürüyebilir, bir engele takılabilir ya da düşebilir. Bu gibi olası durumlarda özellikle grup dinamiği oluşmuş bir çalışma grubunda, çocukların birbirine düşünsel anlamda yardım ettiği görülür. Dolayısıyla düşünme yardımı, çocuklarla felsefe sürecinde çocuklar arasında gerçekleşen bir dayanışmayı açığa çıkarır.

Düşünme bağı: Çocuklar soruşturma sürecinin başından sonuna kadar düşünme eylemine dâhil olur. Süreç içinde ana grubun kendi içinde alt gruplara bölünmesiyle çocukların ortak düşünce geliştirmeleri de sağlanır. Bu sırada çocuklar arasında görünmeyen ve onları düşünme eylemi

içerisinde birbirine bağlayan bir etkileşim söz konusudur. Çocuklar arasında ortaya çıkan ortak düşüncenin oluşumunu sağlayan temel unsurun düşünme bağından kaynaklandığı söylenebilir.

Düşünme ağı: Çocuklarla uygulanan felsefe etkinlikleri sürece dayalıdır. Bu sürecin başladığı ilk etkinlikten son etkinliğe kadar çocuğun dâhil olduğu tüm etkinlikler birbiri üzerine ağ gibi örülmektedir. Dolayısıyla çocuk, sürece dâhil olduğu andan geldiği ana kadar kendisine bir düşünme ağı oluşturur. Öte yandan her bir etkinlik, açığa çıkan düşünme ağı ile sonraki süreçlerin birbirine bağlanmasına zemin hazırlar.

Ardı sıra oluşan bu yapılanma, aynı zamanda çocuklarla felsefe sürecinin derinleşmesine olanak sağlayabilir.

1.1.4. Çocuklarla Felsefe Sürecinde Değerlendirme

Değerlendirme, çocuklarla felsefe eyleminin gözden geçirildiği bir aşamadır. Bu aşamada her çocuğun söz alarak sürecin bütünü hakkında duygu ve düşüncelerini ifade etmesine olanak sağlanır. Süreç içinde yaşadıkları düşünce değişimlerinin olup olmadığı sorularak bunun üzerine konuşulur. Düşüncede değişim yakalamak ve bir düşünceyi değiştirebilmek oldukça güçtür. İşte bu zorluk, çocukların eleştirel düşünce geliştirebilme sürecinde önemli bir yere sahiptir. Çünkü sorgulayıcı bir yaşam, beraberinde değişim ve dönüşümü peşi sıra getirir. Öte yandan değerlendirme aşaması, kolaylaştırıcının süreci toparlayıp özetlemesidir. Fakat bu toparlama ve özetleme işini, kolaylaştırıcı eşliğinde çocuklardan biri de yapabilir. İkincisini tercih etmek daha etkili olabilir. Bu aşamada soruşturma sürecinde ortaya çıkan kriterler tek tek ele alınır. Dolayısıyla soruşturma süreci doğrudan sonuçlandırılmaz. Soruşturma sürecinde ortaya çıkan kıstaslar çerçevesinde olaya bakış açısının çok yönlü olduğunun altı çizilir. Aksi durumda tek bir sonuca varmak felsefenin de doğasına aykırı bir tutumdur. Bu noktada, bir olay ya da konu karşısında pek çok düşüncenin ortaya çıkabileceğinin fark edilmesi önem taşır. Değerlendirme süreci; çocuğun ilk andaki tekil düşüncelerinden sıyrılıp çoğulcu bir düşünce oluşturabildiğini fark ettiği bölümdür. Öte yandan yargı, önyargı, kanaat gibi kavramlar arasındaki ayrımın fark edilmesi açısından değerlendirme bölümü önem taşımaktadır.

1.2. Çocuklarla Felsefede Kolaylaştırıcının Rolü

Kolaylaştırıcı, çocuklarla felsefe çalışmalarına rehberlik eden ve çocuklarla birlikte sorgulama sürecine dâhil olan kişidir. Soruşturma sürecinin sağlam biçimde inşa edilmesinde kolaylaştırıcının rolü oldukça önemlidir. Çocuklar arasında kurulan diyalogun saygı ve güven çerçevesi içinde gerçekleşebilmesi verimli bir sorgulamanın ön koşullarındandır. Bu anlamda kolaylaştırıcının tutum ve davranışları soruşturmanın seyrini derinden etkilemektedir. Öte yandan kolaylaştırıcının teknik anlamda da yeterliliğinin bulunması gereklidir. Özellikle çocukların düşüncelerini tam anlamıyla ifade edebilmesi için kolaylaştırıcının çocuk adına konuşmadan, çocuğun kendisini açıkça ifade edebilmesine yol açacak bir tavır sergilemesi önemlidir (Worley, 2019: 36). Bu tavrın sergilenebilmesi için kolaylaştırıcının iyi bir dinleyici olmasıyla birlikte sabırlı davranış sergilemesi gerekmektedir.

Kolaylaştırıcının bir terazi gibi çocuklar arasında dengeyi korurken tarafsız kalması; çocukların özgün ve özgürce görüş bildirmesi noktasında önem taşır. Kolaylaştırıcının süreç içinde; yankılama, hatırlama, haritalama, bağlantı kurma, hazırlıklı olma ve açıklık getirme gibi bazı teknik becerilere sahip olması gerekmektedir. **Yankılama**, çocuğun bildirdiği görüşün kolaylaştırıcı tarafından anlaşılacak doğru biçimde, gruba en yalın haliyle aktarılmasıdır. Yankılama süreçte daima başvurulmuş bir teknik olması nedeniyle oldukça önemli bir adımdır. Çünkü bu noktada

karşılıklı bir diyalog ile en yalın düşüncenin açığa çıkması gerçekleşebilir. Dolayısıyla yankılama, çocuğun dile getirdiği düşüncenin doğru anlaşılması açısından soruşturma içinde soruşturmacıların açığa çıkması olarak anlaşılabilir. Bu aşamada çocuğa özellikle, “Tam olarak bunu mu söylemek istedin?”, “Söylediklerini biraz daha açabilir misin?”, “Seni doğru mu anladım?” gibi söylenenlerin anlaşılabilirliğini yansıtmak için sorular sorulabilir (Worley, 2019: 37-38).

Süreç içinde her çocuğun söylediği belli bir alana yerleştirilerek bir **haritalama** yapılabilir. Açığa çıkan haritalama aracılığıyla çocuklar kimin ne söylediğini kolaylıkla çıkarıp karşı ya da benzer görüş geliştirebilir. Haritalama bir nevi üzerinden durulan konuya ilişkin ortaya atılan düşüncelerin konumlandırılması sayılabilir. Böylelikle kimin hangi düşüncede konumlandığı ya da hangi konumdan hangi konuma hareket ettiği açıkça ortaya konulmuş olur. Düşüncelerin güncellenmesiyle birlikte her bir hareket arasında bağlantılar oluşur. Böylelikle **bağlantı kurma** adı verilen öge açığa çıkmaktadır. Çocuğun yeni bir düşünce geliştirmesinde diğer arkadaşlarının söyledikleri üzerinden yol alması bağ kurma sürecini dolaylı olarak etkiler. İşte tüm bu etkileşimlerin yaşanmasında bir diğer eylem hatırlama devreye girer (Worley, 2019: 38).

Hatırlama, çocukların söylediklerini, kolaylaştırıcının hafızasına almasıyla birlikte süreç içinde yeniden çocuklara anımsatmasıdır. Bu eylem çocukların önceki ya da sonraki görüş arasında kıyas yapabilmesi için gereklidir. Aksi durumda çocuğun soruşturma sürecine girdiği andan bulunduğu ve sonraki anına kadar yaşanan düşünce değişimini gözlemlemek zorlaşabilir (Worley, 2019: 38).

Hatırlama kavramına Bergson’un düşüncesinden bakıldığında çocuklarla felsefe sürecine kaynaklık eden bir ifadesi dikkat çekmektedir. Buna göre kendisi “hatırlama, geçmişin lazım oldukça kendiliğinden gelip hal ile kaynaşmasıdır (Tunç, 2021: 38)” demiştir. Çocuklarla felsefe eylemi sürecinde de bu kaynaşmanın oluşmasıyla, çocukta ben şuurunu ortaya çıkması gerçekleşebilir. Sorgulama aracılığıyla gerçekleşen düşünme sürecine yine Bergson’un deyimıyla “geçmişten hale ve halden geleceğe doğru yol alan bir oluşturma (Tunç, 2021: 40)” denilebilir.

Hatırlama, çocuğun felsefi soruşturma sürecindeki değişim ve dönüşümüne katkı sunan önemli bir öğedir. Çünkü süreç içinde gerçekleşen konuşmaların hatırlanmasıyla, çocuğun soruşturma içinde iz sürdüğü konular hakkında yeniden izlenimlerini ve düşüncelerini dile getirmesi; benlik şuurunun uyanışına vesile olur. Dolayısıyla çocukta düşüncenin şuurlu bir biçime açığa çıkması ve dönüşmesinde çocuklarla felsefe eyleminin etkili olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Gövsa’nın ifade ettiği gibi, “çocuk, sevinçlerini, hüznlerini, sevgilerini tahlil için, yani bunların neden ileri geldiğini anlamak için ne kadar çok imkân bulursa derin düşüncelere sahip şuur bakımından o nispette gelişmektedir (2020:116).”

Tüm bu eylemlerin odağında bulunan kolaylaştırıcının, çocuklardan gelen düşüncelere karşı **hazırlıklı olması** ve söylenenlere **açıklık getirmesi** sürecin etkinliğini artırmaktadır. Çünkü çocuklar arasında eşdeğer ve güvenli bir ortamın oluşması bu sayede gerçekleşebilir. Özellikle ideal olan kolaylaştırıcı; çocuklar arasında hüküm vermekten uzak duran, herhangi bir çocuğun düşüncesinin hedef gösterilmesine izin vermeyendir. Aksi durumda başkalarının düşüncelerine saygı göstermesi beklenen çocukların tam aksi durumunun oluşumu kaçınılmazdır (Worley, 2019: 38-39).

1.3. Çocuklarla Felsefede Çocuğun Konumu

Çocuklarla felsefe, çocuğun felsefeye yönelik atacağı bir hamle olarak değerlendirilebilir. TDK’ya (2022) göre hamle kavramı; “ileri atılma, atılım” gibi anlamlara karşılık gelmektedir. Bu

kavram, çocuk ve felsefe düşüncenin önemi açısından farklı bir anlamı açığa çıkarmaktadır. Çocuklarla felsefe ile çocuğun felsefeye yaklaşması, felsefeyi kendi gerçekliği düzleminde yaşamına yerleştirmesi ve yaşama dönük sorgulayıcı bir hamle oluşturması gerçekleşebilir.

Çocukta felsefe ile beklenen hamle; zaman içinde gerçekleşmesi mümkün olan varoluşsal bir devinimi ifade eder. Bu devinim aynı zamanda çocuğun içinde bulunduğu felsefi sorgulama sürecinin başlangıcından geldiği ana kadar oluşturduğu alt yapıyı da açığa çıkarır. Öte yandan her bir çocukta gerçekleşen düşünsel, duyuşsal ve devinişsel farkındalıkların başka bir çocukla etkileşimi söz konudur. Dolayısıyla çocuğun öncelikle kendisinde başlayan felsefi hamle, akranlarıyla kurduğu etkileşimle durmaksızın çoğalan bir verim içindedir. İşte bu noktada çocuklarla felsefe eylemi, çocukta felsefi bir hamle yaratabilir. Böylelikle çocuğun içinde bulunduğu dünya ve gerçek yaşamı arasında, anlam kurabilmesine olanak sağlayacak bir geçit oluşturulabilir.

Çocuğun yaş ve gelişim özellikleri doğrultusunda düşünme becerisinin açığa çıkarılması çocuklarla felsefenin en temel amacıdır. Örneğin büyük yaş çocuklarla yürütülen felsefe çalışmalarında, kavram yapılandırılması ve ayıklanması daha kolay gerçekleşmektedir. Çünkü somut işlem döneminin soyut evreye doğru evrilmiş olması etkilidir. Oysa erken dönem çocuklarıyla, basit-somut kavramlar aracılığıyla gerçekleşen soruşturma, ileri yaş döneminde gerçekleşmesi muhtemel olan soyut düşünme becerisini güçlendirmesiyle önemini açığa çıkarır. Çünkü çocukta somut düşünme becerisi ne kadar sağlam inşa edilirse ileride soyut düşünme becerisinin sağlam biçimde inşa edilmesi olanaklı hale gelir. Bu doğrultuda çocuklarla yürütülen felsefe çalışmalarında önemli bir husus olan çocuğun yaş ve gelişim özellikleri, çocuk yararı ve gerçekliği açısından önem taşımaktadır.

İnsan türü, hayat hamlesinin son varlık aşaması olmasıyla çocuk varlığını da kapsamaktadır. Çocuk dil ve düşünce becerilerini olgunlaştırdıkça bilincini uyandırmakla yetinmeyip insan olma sorumluluklarını alır ve insan olma yolunda devinmeye başlar. Dolayısıyla insan, diğer varlık türlerinden ayrılan yetileri aracılığıyla hayat hamlesinin sürdürücüsü konumundadır. "hayat hamlesinin büyük başarısı insan yolunda açılan tekamül yönünde vücut bulmuştur (Tunç, 2021: 55)." Dolayısıyla hayat hamlesi metaforunun, dinamik ve yaratıcılığı dikkat çekmektedir. Bu metafordan hareketle çocuklarla yapılan felsefe çalışmalarının, çocukta benzer bir etki yaratacağı olağandır. Çocuklarla felsefe, çocuğun kendi varlığını anlamlandırması ve bu anlamı varoluş sürecine yayması bakımından olası bir ileri atılımın başlatıcısı olabilir. Çocuğun doğasında var olan merak duygusu, çocuklarla felsefe eylemi aracılığıyla yerini yaratıcı, eleştirel ve felsefi düşünme eylemlerine bırakabilir. Merağın içten gelen organik bir duygu olmasıyla birlikte çocuğun dış dünyaya kapı aralaması adım adım gerçekleşmeye başlar. Böylelikle çocuğun yaşamı anlamlandırma sürecinde atacağı her adım, bir sonraki adımı beraberinde getirir. Çocuktaki dinamizm, merak duygusuyla başlayan sorularla yeni bir ivme kazanmaya başlar.

Gövs'a göre, "çocuğun sonu gelmeyen soruları karşısında hariçten aldığı tesirler ve edindiği imajlar zihninde sindirilir (2020: 179)." Çocuklarla felsefe eylemi, çocukta nitelikli bir düşünme hamlesini ortaya çıkarabilir. Hayat hamlesi metaforunun son aşaması ve sürdürücüsü olan insanda bu farkındalığın çocuklukta oluşması oldukça değerlidir. Çünkü çocuk, insan doğmaktan öte nasıl insan olunur eyleminin vücut bulmuş halidir. Dolayısıyla insanlığın; insan olmayı, çocukta öğrenmesinin de mümkün olduğu söylenebilir. Ne varki çocukların örselendiği bir dünya anlayışı giderek büyümektedir. Çocukluktan yetişkinliğe evrilen var oluş sürecinde, çocukluk doğasının korunması, insanlığın en büyük şansıdır. Çocuklarla felsefe ile çocuğun doğal yetilerinin korunarak yetişkinliğe devredilmesi sağlanabilir. Doğru felsefi uygulamalar ile çocuğa sunulan dil ve düşünme

ortamı çocuğun hayatı tanınması ve yaşamını anlamlandırmasına kapı aralayabilir. O halde çocuklarla felsefe eylemiyle gerçekleşmesi düşünülen atılım, umut vaad etmektedir. Bu vaadin bugüne aktarılmış yetkin örneği Sokrates'in yaptığı gibi, çocuk; kavramların sorgulanmasının ötesine geçerek eylemlerin kendisine göre oluşturduğu değerleri sorgular. (Gürsoy, 2016: 72). Dolayısıyla insanı umut varlığı kılan yanı değer varlığı olması ve bunun farkındalığının kazanılmasında yatmaktadır.

2. Çocuklarla Felsefede Dil ve Düşünce

Çocuk ve felsefe düşüncesinin kaynağı kuşkusuz dil ve düşünceye dayalı olmasından ileri gelmektedir. Bu anlamda çocuk ve felsefe konusunun kaynağının ne olduğu sorgulanırken dahi dil ve düşünce bileşenleri açığa çıkmaktadır. Dolayısıyla dil-düşünce ikilisi birbirini tamamlayan ve birbirine yaslanan çatı direğine benzetilebilir. Nasıl ki çatı direği bir yapının inşasını bütüncül bir hale getiriyorsa dil ve düşünce de felsefi soruşturmanın inşasını bütüncül hale getirmektedir.

Dil ve düşüncenin birbirini tamamlaması, insanın var oluşunu bilinçli bir şekilde sürdürmesi için gereklidir. İnsanlar düşüncelerini dil aracılığıyla yansıtır ve iletişim kurar. Bu bakımdan insanın iç dünyasının dil ve düşünce aracılığıyla dışa yansması, insanın konuşan-düşünen varlık olma özelliğinin somut bir göstergesi olmuştur.

Aristoteles'e (2017: 12) göre dil, insana özgü bir özelliktir. Bu bakımdan anlamlı konuşma yetisi yalnızca insana bahşedilmiştir. Dolayısıyla insan, sahip olduğu dil özelliği ile diğer varlıklardan ayrılmaktadır. Aristoteles, "dil, yararlı ve zararlı olanı, doğruyu ve yanlışını bildirmeye yarar (2017: 12)" diyerek insanın akla dayalı bir varlık olduğunu öne çıkarmıştır. İnsanın felsefe yapılabilme becerisi de akıl varlığı olmasından ileri gelmektedir. Çocuğun da kendisine sunulan felsefi soruşturma sürecine dâhil olması için gerekli yetilerinin açığa çıkmış olması gerekir.

Gökberk (1997: 71), dilin insan üzerinde; düşünme ve değerlendirmeleri belirleyen bir güç olduğunu belirtir. Hazır olarak bulunan dil içinde büyüyüp gelişen insanın dile göre biçimlendiğini ifade eder. Bu düşünceden hareketle; çocuğun sonradan içine dâhil olduğu ortamlarda düşüncelerinin etkilenecek şekillenebileceği söylenebilir. Buna göre çocuklarla felsefe uygulamalarında açığa çıkan dil ortamının, çocuğun üreteceği düşüncelere yansması ve biçimlendirmesi söz konusudur.

Whitehead'e göre "düşünceyi ifade eden bütün yollar ve vasıtalar arasında, hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde, dil, en önemli olanıdır (2021: 62)." Düşünce, dil ile aktarılacak somutlaşmaktadır. Bu durumda düşüncenin, içsel (ben) ve dışsal (öteki) bir yolculuğunun varlığından söz edilebilir. Çünkü hayatı anlamlandırma sürecinde, dil aracılığıyla çocuğun kendisi ve karşısındakiyle arasında bir köprü kurulur. Kurulan bu köprü aracılığıyla çocuklarla felsefi soruşturma sürecinin nitelikli biçimde gerçekleştirilmesi sağlanır. Çocuklarla yapılan felsefe uygulamalarının dil ve düşünce üzerine olduğu söylenebilir. Çünkü felsefe etkinliğinin yapılabilmesi için dil ve düşünce ortamının var olması gerekmektedir. O halde çocuklarla felsefi bir diyalogun gerçekleşebilmesi için öncelikle çocukta konuşma ve düşünme eylemlerinin açığa çıkması gerekir.

2.1. Çocukta Konuşma Eylemi

Dil ve çocuk kavramlarına bakıldığında her ikisinin de gelişme devriminde olması dikkat çekmektedir. Öte yandan dil, çocuğun gelişim ve öğrenme sürecinin kendini gösterdiği en temel öğesidir. Çünkü insan olma yolunda devinen çocuğun gelişmesinde etkili olan dil, kendi gelişimini;

çocukluktan yetişkinliğe evrilen insan olma sürecine teslim etmektedir. Bu noktada dil ve çocuk arasında karşılıklı bir beslenme ve aktarılmadan söz edilebilir. Öte yandan çocuğun büyüme sürecine ışık tutan dil, aynı zamanda çocuğun gelişimsel verilerine yönelik ipucu sunmaktadır.

Alpöge (1991: 55-56) düşünce ve dilde görülen düzenin yetişkinde olduğu kadar çocuk için de geçerli olduğunu ve çocukta dilin kazanılmasının doğrudan bilişsel gelişimine dayandığını belirtmektedir. Çocuğun çevresini kendisi için anlamlı kılabilmesi ve öğrenebilmesi için yetişkin kadar bu düzene gereksinim duymaktadır. Eğer herhangi bir sağlık problemi söz konusu değilse çocuk, doğasına yerleşik biçimde ona verili olan konuşma eylemini öğrenmektedir.

Rousseau (1961: 30-35), çocukların konuşmayı öğrenmeden önce konuştukları dili, çocuk dili olarak adlandırmış ve bu insanlığın ortak dili olduğunu ileri sürmüştür. Çocuk dilinin heceli olmadığını fakat tınısıyla belirgin olduğunu ve akla, mantığa uygun biçimde işlediğine değinmektedir. Çocuğun doğduğu ilk andan konuşmaya başladığı an arasındaki dönem, ilk çocukluk çağı olarak kabul edilir ve bu dönemde çocuğun konuşması için acele edilmemesi gerektiği belirtilir. Dolayısıyla ne yapılsa yapılsın bu dönemde çocuklar aynı tarzda konuşmayı öğreneceği için bütün felsefi ilkelerin gereksiz olduğunu öne sürer. Çocuğun hayatının ikinci evresi olarak ortaya koyduğu konuşan çocuk evresini, çocukluğun ikinci evresi olarak tanımlar.

Alpöge (1991: 64) çocuğun konuşmayı öğrenirken önce ses sisteminin gelişmesinin gerektiğini belirtir. İki sistemden oluşan dili; ses sistemi ve anlamı olarak ayırır. Çocukta her yeni doğan bebek de olduğu gibi öncelikle var olan ana ses birimlerinin açığa çıktığını ve sonrasında çocuğun zamanla kendi ana dilinin ses birimlerini öğrenmeye başladığını belirtir. Bu durumda çocukta konuşma dilin seste yansımalarıyla açığa çıkar. Açığa çıkan konuşma sonraki aşamada çocuğun gelişimi doğrultusunda anlam kazanmaya başlar. Çocuk ve felsefe arasındaki temel dayanak da çocukta gelişen anlamlı konuşma ile kendini göstermektedir.

Rousseau'nun insanların ortak dili olarak tanımladığı çocuk dilinin, Alpöge de her dilde var olan ve tüm bebeklerin çıkarabildiği bu seslerin ana ses birimi olarak değerlendirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla çocuk daha doğar doğmaz ses çıkarmalarla devinimsellik içinde genelden özele inen incelikli bir dil gelişimi sürecine evrilmektedir.

“Çocuk konuştuğu insanlaşır. Dünyaya gelen çocuk, insan dünyasının tam bir üyesi değildir. Ancak konuşmaya başladıktan sonra, konuşmalarıyla; böylece söyleneni anlayıp kendi de söze katıldığı için nesnelere üzerinde başkalarıyla bildirişmeye girişeceğinden; artık payına belli bir hak ve sorumluluk düşeceğinden çocuk insan dünyasının eşliğinden içeri atlar (Uygur 2019b: 91).”

Çocuğun insan olarak dünyaya gelmesinden öte insan olarak mevcudiyetini sağlaması dil aracılığıyla gerçekleşmektedir. Bu anlamda dil, insanın uzantısı sayılır. Bu uzantının sonsuz yaşamı daima aktarılmaya elverişli bir yapıdadır. Dil de insan aracılığıyla kendi varlığını geçmişten bugüne kadar koruyup kökleştirmektedir. Bu anlamda insan, geçmiş, gelecek ve şimdiki zamanda kendisi dışındaki insanlarla etkileşim halinde olan bir varlıktır. Bergson (2021: 216), dilin insanlar arasında ortaklaşa çalışmaya olanak sağladığını ifade eder. Aksi durumda kendi varlığını koruyup varsıllaşması mümkün olamazdı.

Mengüşoğlu'na göre, “dil, insanın özne ve nesne sferlerini birbirinden ayırmasını ve bu ayrımı gerçekleştirmesini sağlar (1988: 218).” Dil, çocuğun benmerkezci bir anlayıştan uzaklaşmasına ve ötekini fark etmesiyle sosyal bir kişi olmasını sağlayan etkileşim alanıdır. Çocuk için dil, kendisini kontrol edebileceği düşünce ve davranışların adım adım öğrenilebilmesiyle birlikte kendini güvende hissetmesine yardım eden bir yaşam alanı yaratır (Ünalın, 2002: 112).

Çocuk, yetişkin dünyasında dil ile kendine has bir yer edinir. Gökberk'e göre "çocuğun çevresinde hazır bulduğu dili alıp edinmesi, çeşitli basamakları olan uzun bir öğrenme sürecidir. Bu süreç boyunca çocuk, ruhunun türlü yetilerini sürekli olarak kullanmak, bunları biteviye ortaya koymak zorunda kalır (1997: 70)." Çocuk, dil aracılığıyla duygularını açığa çıkarabileceği; dilden beslenen manevi bir ortama da dâhil olmaktadır. O halde dil aracılığıyla çocuk, içten dışa doğru büyüyen iletişim zinciriyle her defasında kendini yeniden keşfetme olanağı edinir.

Bergson'a göre, çocuk dilindeki gizil prensip, "herhangi bir şey herhangi bir şeyi gösterebilir (2021: 217)" formülünde toplanmaktadır. Bu da gösteriyor ki dil, tıpkı çocuk gibi hareketli bir yapı sergiler. Çocuğun kendi dünyasına göre şekillenen anlam arayışı, yeni öğrenmelere kapı aralar. Bu arayış ve merak, dil aracılığıyla dış dünyaya damıtılarak aktarılır. Böylelikle çocuğun var oluşunu gerçekleştirmesi olanaklı hale gelir. Çünkü canlılar arasında, yalnızca insana has olan konuşma eylemi ile insan varlığını anlamlı kılabilir. Dolayısıyla yalnızca iki heceden oluşan insan kelimesinin, dil aracılığıyla kavramsallaşması sonsuz anlamla yüklenir. Dile gelen insanı; dile getiren yine dildir.

Bir çocuğun dil gelişimi, içine doğduğu ailesinden başlayarak dışarıya doğru genişleyen halkalar dâhilinde büyür. Bu sürece eklenen canlı-cansız her varlık, çocuğun dil gelişimi ve dili kullanımını etkilemektedir. Dolayısıyla insanda, dilin oluşumu çocuklukta başlamaktadır. Örneğin bir bahçede yetişen bitki türlerinin zenginliği ekilen tohumun çeşitliliğiyle ilişkilidir. Bu zengin çeşitliliğin devamlılığı içinse koşulların sağlanması önem taşır. İşte insan da öğrendiği anadilinin zenginliğini çocuklukta edinmeye başlar. Dolayısıyla çocuğun anadilini öğrenmesi sürecinde birtakım koşulların olması gerektiği söylenebilir. Bu noktada, çocuk doğar doğmaz kendisine söylenen ninniler başta olmak üzere; masallar, tekerlemeler, bilmeceler, şiirler vd. sözlü uyaranların önemi ortaya çıkmaktadır.

Gövs (2020: 231), çocukta dilin kullanımına ilişkin; egzersiz, kelime-cümle, cümle olmak üzere üç temel evreden oluştuğunu ifade eder. Egzersiz aşaması, tekrarlanan ve taklide dayalı seslerin oluştuğu dönemdir. Kelime-cümle evresinde ise çocuğun isteğini, cümle yerine kelime ile anlatmaya çalıştığı dönemdir. Örnek olarak "mama" dediğinde karnının acıktığını ifade etmesi gösterilebilir. Cümle evresine bakıldığında basit cümlelerin kurulduğu dönemdir. Sırasıyla bu dönemlere bakıldığında çocukta dilin gelişmesi ve kullanması öncelikle taklitle başlamaktadır. Bu süreç yerini zaman içinde taklitten sıyrarak çocuğun kendi yaratıcılığına bırakır. Her ne kadar çocuğun dili kullanımını belli dönemlere ayrılmış olsa da aslında her dönemin kendi içerisinde katmanlaştığı söylenebilir.

Piaget (2017: 9-10), çocuk dilinin fonksiyonlarını sekiz ayrı aşamada toplamaktadır. Bu aşamalar; tekrarlama, monolog, karşılıklı monolog, uygun bilgi, eleştiri, emirler-dilekler-tehditler, sorular ve cevaplar bölümlerinden oluşur. Her ne olursa olsun her çocuk kendine has özellikte olmasından ötürü biriciktir. İşte bu biriciklik, öne sürülen dönemlere uygunluk göstermeyebilir. Çocuğun dili kullanımına ilişkin en önemli ayrıntı; kendine has varlığını, insan dünyasına katması ve çocukluğunu koruyabilmesidir. "Çocuk kalmak ve aynı zamanda yetişkin bir birey olmak, bireysel düzeyde kendi insanlığını tam olarak üstüne almaktır (Şirin, 2018: 33)." Dolayısıyla bu katılımı zenginleştiren unsur, çocuğun doğuştan getirdiği yetenek ve yaratıcılığının kaybolmamasında saklıdır. Bu sebeptendir ki çocuklarla felsefe aracılığı ile dile gelen çocuğun soruları, kendi özgürlüğünü ortaya koyabildiğinin bir göstergesidir. Çünkü çocuktaki soruları ortaya çıkaran merakın sınırı yoktur. İşte bütün mesele çocuğun özgür alanı olan, sorgulama yetisinin desteklenmesidir.

Gövs, soyut ve somut düşünce gelişimini, birbirini tamamlayan ve birbirine bağlanan “müşahhas ve mücerret (2020: 197)” düşünce işleyişi olarak ele alır. Çocuğun ilk dönemlerinde sergilediği basit fikirler (su, mama vd.) somuttur. Çocuklar belli bir sürece kadar yalnızca somut düşünceler geliştirebilirler. Bu noktada duyularıyla algıladıkları ve zihinlerinde oluşan imgeler aracılığıyla düşünürler. Fakat her çocuğun beceri ve yetisi doğrultusunda bu sürecin kendine has boyutlar geliştirmesi de mümkündür. Bir diğer düşünce ise duyularla algılanamayan soyut fikirlerdir. Her iki fikir çocuğun düşünce oluşumunda birbiri ile iç içedir. Örneğin somut bir nesne çocuk tarafından doğru biçimde kavrandığı takdirde soyut düşünme becerisi edinmesi kolaylaşır. Bu noktada somutlaştırmadan soyutlaşmaya giden düşünce gelişiminde dilin kullanımı önem taşır. Aksi durumda insanın konuşan ve düşünen yanı sıra beraber bir değer varlık olması mümkün olmayacaktı. Oysa insan, soyut ve somut bütünlüğünü; içsel ve dışsal yolculuğunda dengeleyebilme yetisine sahiptir. Öte yandan dilin düşünceye yansımaları ve düşüncenin dile yansımaları söz konusudur. Dolayısıyla bir dilin zenginliğiyle düşüncenin zenginliği arasında korelasyonun varlığından söz edilebilir. Bu durumda, karşılıklı olarak dil ve düşüncenin birbirlerinin sermayesi olduğu söylenebilir.

Jaspers’a göre dilin özü, “ilk, her zaman konuşmaktır” ve “dil, salt deneysel bir olgu” değildir (1995: 349-350). Dilin her zaman yeniden kazanılmasının çocuklarda gözlemlendiğini belirterek çocuklukta ilk üç yaş döneminin olağanüstü bir dil evriminin olduğunu ifade etmektedir. Dolayısıyla çocukta gerçekleşen bu evrimin bir birikim odağında çocuğun yaşamını kuşatması ve şekillendirmesi söz konusudur. Dilsel uyarılarla erken dönemde tanışan çocukların merak duygusunun daha yoğun olduğu görülmektedir. Bu durumda çocuğun düş evrenine yüklenen her yeni kavram, imgeler aracılığıyla çocuğun anlam dünyasını zenginleştirmektedir. Doğası gereği düşlerine henüz sınır çizilmeyen çocuklar, yetişkinlerin deyimiyle, akla hayale gelmeyen sorular sorar. İşte bu soruların dile gelmesiyle düşünme eylemi her defasında yeni anlamlar üretebilir.

İnsanın akıl varlığı olmasından ileri gelen anlama becerisi dikkate değerdir. İnsanın anlama özelliği, kendisinde başlayan ve ötekiyle olan etkileşimi aracılığıyla baş gösterir. Gadamer’e göre, “insanın kendisini anlaması daima, kendisi dışında başka bir şeyle anlamada gerçekleşir ve ötekinin birliğini ve bütünlüğünü içerir (2008: 132).” O halde anlamamanın, etkileşim içerisinde gerçekleşen bir süreç olduğu söylenebilir. Öte yandan insanı anlamak da dil ile olur. Dil, insanların diyalog kurma sürecine kaynaklık eder. Felsefe yapabilmeyenin de temeli bu aşamalara dayalı olarak başlar.

Kısacası çocuk, kendisine hazır halde sunulan bir dilin içine doğmaktadır. Gökberk’e göre, “çocuğun doğarken birlikte getirdiği şey, sadece, konuşmayı öğrenmek ve konuşulanı anlamak yetisi ile bunun için doğal bir eğilimdir (1997: 70).” Dolayısıyla çocuğa has olan bu eğilim beklenen aşamayı geçtikten sonra kendisinin şekillendireceği özgün ve özgür bir alanı yaratır. İşte bu alan düşünme eylemi ile ortaya çıkmaktadır. Dil aracılığıyla biriken kavramlar, düşünce evrenini harekete geçirmeye başlar. Böylelikle çocuğun düşünebilme yetisinin devreye girdiği ve dilin yeniden inşa edildiği çok katmanlı ve etkileşimli bir aşamaya geçildiği söylenebilir.

2.2. Çocukta Düşünme Eylemi

İnsan varlığının gelişiminde düşünme eylemi çocukluk döneminde kök salmaya başlar. Bu süreç, geniş bir alanda yankı bulan etkileşimlerle oluşum gösterir. Böylelikle çocuğun içine doğduğu kültürle beraber farklı kültürlerden esinlendiği bir bileşenle, kendine has varlığını inşa edeceği bir düşünme dünyası oluşum gösterir. Çocuğun bilinç kazanmasıyla başlayan bu süreç, varoluş çabasıyla ivme kazanır.

Çocuklara bakıldığında oyun oynarken ya da farklı eylemlerde bulduklarında karşılaştıkları bir durumda kendilerince çözüm ürettiklerine tanık olunmaktadır. Aslında bu durum, çocukta daha küçük yaşlarda başlayan problem durumuyla nasıl başa çıkacağına yönelik bir çabanın var olduğunu göstermektedir. Çocuktaki bu çabanın görmezden gelinmesi ya da çabasının desteklenmek yere boşa çıkarılması bir süre sonra çocuğun sorunlar karşısında çözüm üretme eyleminin tıkanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle çocukluk dönemi, yetişkinliğe evrilen sürece ayna tutmaktadır. Çünkü çocukluk çağı düş gücü ve merak duygusunun doruk olduğu bir zaman dilimidir. Dolayısıyla çocukta düşünme becerisinin çocukluk çağıyla ilerlediği söylenebilir.

Çocuk varlığı sesli ve hareketli bir yapı sergiler. Dış dünyayı anlamlandırmasında çocuğun bu özelliği önem taşımaktadır. Bir oyun sırasında çocuğun gösterdiği, iteleme, üst üste yığma, bağlama, devirme, nesnelere toplama gibi eylemleri yalnızca enerji sarf ettiği bir uğraşından çok daha fazlasıdır. Çünkü çocuğun bu eylemleri beraberinde zihinsel bir çalışmanın da göstergesidir. Özellikle çocuklar üç yaşına geldiklerinde kendilerine sunulan önerileri değerlendirir, anlaşılması karışık kavramlar üzerinde sorular sorar, alışlageldik bilgiler arasında kendilerince bağlantılar kurarlar (Engel, 2021: 147). Çocukluk çağı, çocuğun yalnızca bedensel gelişim gösterdiği bir evre değildir. Aynı zamanda dilsel ve düşünsel gelişimi söz konusudur.

Çocuk, dili kullanmaya başlamasıyla birlikte kendisini çevreleyen canlı-cansız varlıklar arasında bir tür adlandırma yapar. Bu adlandırma, çocuğun varlıklara amaçlar yakıştırdığı bir düşünce türünü ortaya çıkarır (Taburoğlu, 2016: 191). Dolayısıyla çocuk gördüğü canlı-cansız varlıklara yönelik çeşitli tepkiler verir. Çocuğun yabancı olduğu dünya ile etkileşimi böylelikle başlamış olur. Özellikle küçük yaş çocuklarda konuşmadan önce ortaya koyduğu sesler ve hareketler, çocuğun düşünme sürecine eşlik eder. Çocuğun konuşması için belli bir zihinsel ve fizyolojik yeterliliğe ulaşması gerekir ki düşünebilmesi gerçekleşebilsin (Bayraktar, 2014: 20).

Çocuk, ailesi başta olmak üzere süreçte karşılaştığı çeşitli uyaranlar aracılığıyla dili öğrenir ve konuşmaya başlar. Zihninde imgelerle eşleştirdiği basit kavramlar düşünce oluşumuna olanak sağlar. Çocukta gerçekleşen öğrenmeler, görsel ve sözel uyaranlar aracılığıyla zaman içinde basitten karmaşığa doğru yol alır. Dolayısıyla çocuklar, ilk düşünceleri ve sorularını en yalın haliyle dış dünyaya aktarır. Bu durumla karşılaşan yetişkinin, tutum ve davranışları çocuğun düşünce geliştirmesinde oldukça etkili ve önemlidir. Çünkü hareketli bir saf bilincin şekillenmesi bu süreçte başlamaktadır. Çocuğun sorgulayıcı ve açık bir iletişimde olması özünde onun saf bir düşünce varlığı olduğunun kanıtıdır. Bayraktar'a göre, "düşüncenin ihtiyacı olan öğeler; bağ kurma, açıklık, sorgulayıcılık, kritik edebilme ve kuşatıcı olmaktır (2016: 98)." Dolayısıyla çocuğun düşünme aşamasına ulaşmasından sonrasında bu gereksinimlerin karşılanması ve devamlılığı oldukça hassas bir noktadır.

Bergson'a göre, "insan dilinin bir şeyden başka bir şeye geçebilen hareketli kelimelerden yapılmış olmasını, eşyadan fikirlere doğru uzamalarına yaradığını (2021: 217)" belirtmiştir. Bu anlamda çocuğun dili kullanmasıyla birlikte somuttan soyuta yol alan bir düşünce gelişimi baş gösterir. Binyazar "soyutlama düşüncesinin, insanda duyarlılığı geliştirdiğini ve duyarlı insanın algılayıp yaratabilme becerisine ulaşabildiği için eşref-i mahlûkat adı ile anıldığını (2016: 12)" ifade etmektedir. Dolayısıyla insan düşünerek, sorgulayarak var oluşunu gerçekleştirmek adına kendisine bir yol açmıştır.

Çocuklarda düşünme süreci daha sesli ve etkileşimli bir dinamizm içindedir. Bu dinamizmin kaynağı meraktır. Çünkü çocuk ancak böylelikle insan dünyasında kendisine bir yer açabilir. Ne var

ki çocuğun dur durak bilmeyen merakı, insan dünyasına katılım ve otomatlaşmaya dönük bir öğretim süreciyle kayba uğrayabilir. Çocuklar dili kullanmaya başladıkça dilin olanakları ve edindiği kavram dağarcığı aracılığıyla sorular sormaya başlar. Bu soruların yalnız görünenler üzerine olmadığı bilinmektedir. Çocuklar aynı zamanda soyut kavramların ne olduğuna dönük sorgulamalar da yapar. En önemlisi de çocukların bu süreçte yaratıcı biçimde düşünceler ortaya koyduğu görülmektedir. Çocuk, önceki süreçlerde sorduğu sorular sebebiyle yetişkin tarafından olumsuz bir karşılık görmediyse düşünceleri cesurca paylaşma eğilimindedir.

Çocukta düşüncenin temelleri erken dönemde kendisini açığa çıkarmaktadır. Çoğu zaman bir çocuğun dile getirdiği soru karşısında yetişkin bir insan şaşkınlığa düşer. Dolayısıyla çocuğun bitmek bilmeyen bir öğrenme varlığı olduğu kuşkusuz yetişkin bir insan tarafından gözlemlenmeye açık bir değişimdir. Oysa çocuklar kendilerine yönelik bu becerilerinin farkında değildir. Çünkü çocuk için bu durum beceriden öte doğasının bir parçası olduğu kadar öz gereksinimidir. Öyle anlaşılıyor ki insan aslında daima sorgulama halinde olması gereken bir varlıktır. Nasıl ki insan, dünyanın varoluşuna kaynaklık eden olan doğal verileri yok ediyorsa kendi varoluşuna kaynaklık eden çocukluğu da yok etme eğilimindedir. Oysa düşünme becerisi yalnızca insana verilmiş olağanüstü bir yetidir. Çünkü insan bu sayede kendi varoluşunu gerçekleştirme imkânı edinebilmektedir.

Sonuç

Çocuklarla felsefe çalışmalarında dil ve düşünce ilişkisinin geniş bir alanda yayılım gösterdiği anlaşılmaktadır. Felsefi soruşturma süreci sonrasında çocuğun belleğinde kalan anlam ve düşünceler zaman içinde oluşturacağı kişiliği etkisine alabilir. Dolayısıyla çocuklarla felsefe eyleminin etkileri yalnızca uygulandığı zaman ve zeminle sınırlı değildir. Düşüncede gerçekleşen değişim ve dönüşüm, çocuğun yetişkin bir insan olmaya uzanan tüm yaşamını etkileyebilir. Çocuklarla felsefe ile düşünen çocuklardan düşünen bir şahsiyete; düşünen topluma ve en önemlisi de düşünen bir insanlığı inşa edilmesine doğru yol alınabilir.

Çocuğun yaşam deneyimi edinmesi, dil ve düşünceye dayalı pratikler ile ilgili ve ilişkilidir. Bu noktada çocuklarla felsefe eyleminde açığa çıkan dil ve düşünce öğeleri incelenmeyi gerektirmektedir. Dolayısıyla çocuklarla felsefe, başı sonu belli olan; çeşitli yöntem ve tekniklere dayalı salt bir düşünme etkinliği olarak değerlendirilmemelidir. Çocuklarla felsefe, geniş bir alanda birikim ve uzmanlık isteyen ve çağ ile birlikte değişen çocuk karşısında ona nasıl yaklaşım sergilenmesi gerektiğini araştıran bir alandır.

Çocuklarla felsefe alanında uygulama yapan kişilerin, konuya hakimiyeti ve teknik donanımı gibi becerilerle birlikte karşısında duranın değer varlığı olan bir çocuk olduğu bilincine sahip olması gerekir. Çünkü çocuklarla felsefe eyleminin muhatap/öznesi çocuktur. Dolayısıyla çocuk aracılığıyla bu muhataplığın tüm insanlığı ilgilendirdiği söylenebilir. Çocuklarla felsefe sürecinde çocuğun belleğinde ve yüreğinde olası açığa çıkacak bir tahribatın geri alınması, düzeltilmesi, silinmesi ya da tamir edilmesi gibi bir durum güncellemesi söz konusu değildir. Dolayısıyla çocuklarla felsefe etkinliğinin çocuklarla uygulanmadan önce olası sonuçlarının hesaplanması ve iyice değerlendirilmesi gerekmektedir.

Çocuklarla felsefeyi, yığınların beğenisine sunulmuş bir anlayıştan uzak tutulması ve hakiki manada ne olduğunun öncelikle uygulayıcı tarafından kavranması gerekir. Bu nedenle çocuklarla felsefenin önemli bir sorumluluk zincirini beraberinde getirdiği söylenebilir. Öte yandan çocuklarla felsefenin eklenmeye ve yeni kavramlar düzleminde zenginleşmeye yatkın olduğu söylenebilir.

Bu bağlamda ele alınan çalışmada; düşünme dinamiği, düşünme yardımı, düşünme bağı ve düşünme ağı olarak adlandırılabilir dört yeni tanım açığa çıkmıştır.

Yapılan araştırmalar kaynaklığında dil ve düşüncenin birbirine karşılıklı biçimde bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Çocuklarla felsefenin çocuğa uygun olmayan bir dil ve düşünce temelleri üzerinde gerçekleşmesi çocuğun anlam dünyası içinde karmaşa yaşamasına neden olabilir. Bunlardan birisi de kavram kargaşasıdır. Çocuğun belleğine bırakılan her bir kavram, adını koyduğu herşeyi doğru biçimde anlamlandırması bakımından önemlidir. O halde çocuk yaşta felsefe ile buluşmak belli koşullar dahilinde önem taşımakta ve yarar sağlamaktadır. Çocukların, doğru yapılandırılmış ve çocuk yararını gözeten felsefi etkinliklerle buluşturulması gerekmektedir. Bu anlamda, çocuklarla gerçekleştirilmesi planlanan her çalışmanın sağlam bir temelde inşa edilmesiyle birlikte uygulanmasının yolları tartışılmalıdır. Çocuklarla felsefe adı altında uygulanan etkinlikler; neyi?, kime?, kim tarafından?, neden?, nasıl? soruları bağlamında ele alınmalıdır.

Dünyada yankı bulan çocuklarla felsefe çalışmalarının ülkemizde yaygınlaşması sevindirici bir gelişmedir. Bu gelişme, yalnızca çocukları değil çocuğun karşılaştığı başka kişileri de etkilemeye açıktır. Çocuklarla felsefe eyleminin en büyük başarısı da bu noktada açığa çıkabilir. Yalnızca yetişkinlerin çocuğa örnek olması değil; çocuğun yetişkine örnek olması gibi bir durum oluşabilir. Çocuklarla felsefe, daha iyi bir toplum arayışı için de söz konusudur. Çocuklarla felsefe aracılığıyla uygulamaya katılan tüm tarafların topyekün karşılıklı olarak yeni bir oluşa, kolektif bir bilince ve etik bir davranışa ulaşabileceğinin farkında olmak gerekir. Bu bakımdan çocuklarla felsefenin, yalnızca çocuğun bireysel gelişime yönelik bir faaliyet olarak algılanmaması gerektiğini; toplumsal gelişimi de destekleyebilecek bir alan olduğu söylenebilir.

İnsan varlığını dinamik tutacak olan güç, çocuğun bilme isteğinin desteklenip beslenmesinde saklıdır. Bu durum, çocuğun merakını, şaşkınlığını, duygularını, düşüncelerini, tepkilerini, hislerini açığa çıkarması ve kendisini var edebilmesi için gereklidir. Çocuklarla felsefe ile çocuk, sorularına anlamlı bir karşılık bulmakla birlikte; bu soruları yeniden düşünmek ve dile getirmek için çocukça bir çabayla insan dünyasında kendince bir yer edinir.

Kaynakça

- Alpöge, G. (1991). *Çocuk ve Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (2017). *Politika*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Bayraktar, L. (2014). *Felsefe İle*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Bayraktar, L. (2016). *Medeniyet ve Felsefe*. Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Bayraktar, L., & Dirican, R. (2017). Prof. Dr. Levent Bayraktar ile Çocuklar İçin Felsefe ve Türkiye'de Felsefe Algısı / Eylemi Üzerine Söyleşi. *Çocuk ve Medeniyet*, 2(4), 195-208.
- Bergson, H. (2021). *Yaratıcı Tekamül*. (M. Ş. Tunç, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- Binyazar, A. (2016). *Aklın İç Kalesi*. İstanbul: Eksik Parça Yayınları.
- Dirican, R. (2022). Çocuklarla Felsefenin Eleştirisi. *Temaşa Erciyes Üniversitesi Felsefe Bölümü Dergisi*, sayı:17, 48-62.
- Engel, Susan. (2021). *Çocuk Zihnini Anlamak*. (S. Ş. Özok, Çev.) İstanbul: Okuyan Us Yayınevi.
- Gadamer, H. G. (2008). *Hakikat ve Yöntem I.Cilt* (H. Arslan (ing.) ve İ.Yavuzcan (Alm.) Çev) İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

- Gökberk, M. (1997). *Değişen Dünya Değişen Dil*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Gövsa, İ. A. (2020). *Çocuk Ruhü*. (M. Kirenci, & H. Çubukçu, Edt.) İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Gürsoy, K. (2016). *Birleyerek Oluşmak*. (L. Bayraktar, & F. Bayraktar, Edt.) Ankara: Aktif Düşünce Yayıncılık.
- Jaspers, K. (1995). *Felsefe Nedir*. (İ. Z. Eyuboğlu, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.
- Jaspers, K. (2005). *Felsefi İnanç*. (A. Kanat, Çev.) İzmir: İlya İzmir Yayınevi.
- Karakaya, Z. (2006). Çocuk Felsefesi ve Çocuk Eğitimi. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 6(1), 23-37.
- Lone, J. M. (2017). *Filozof Çocuk*. (G. Arıkan, Çev.) İstanbul: Sola Unitas Yayınları.
- Matthews, G. B. (2000). *Çocukluk Felsefesi*. (E. Çakmak, Çev.) İstanbul: Gendaş Kültür.
- Mengüşoğlu, T. (1988). *İnsan Felsefesi*. İstanbul: Remzi Kitapevi.
- Özdemir, Ö. (2021). *Felsefe Sınıfı*. Ankara: Nobel Yayın Grubu.
- Piaget, J. (2017). *Çocukta Dil ve Düşünme*. (S. E. Siyavuşgil, Çev.) Ankara: Palme Yayıncılık.
- Rousseau, J. J. (1961). *Emil Yahut Terbiyeye Dair*. (H.Z. Ülken, A. R. Ülgener, S. Güzey, Çev.) İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Şirin, M. R. (2018). *Çocukluğun Kozası ve Çocuk ve Kültürü*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Taburoğlu, Ö. (2016). *Resim Söz ve Yazı*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Taşdelen, V. (2015). *Felsefe Kültürü*. Ankara: Hece Yayınları.
- TDK. (2022, 5 12). *Türk Dil Kurumu*. 11 9, 2021 tarihinde Türk Dil Kurumu Sözlükleri: <https://sozluk.gov.tr/> adresinden alındı
- Tunç, M. Ş. (2021). Bergson'un Felsefesi. H. Bergson içinde, *Yaratıcı Tekamül* (M. Ş. Tunç, Çev.) İstanbul: Dergah Yayınları.
- UNESCO. (2007). *Philosophy A School Of Freedom Unesco Publishing Teaching Philosophy And Learning To Philosophize: Status And Prospects*. Paris: UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000154173> adresinden erişildi.
- Uygur, N. (1984). *Kültür Kuramı*. İstanbul: Remzi Kitapevi Yayınları.
- Uygur, N. (2019a). *Felsefenin Çağrısı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Uygur, N. (2019b). *Dilin Gücü*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünalın, Ş. (2002). *Dil ve Kültür*. Ankara: Gazi Üniversitesi Basımevi.
- Whitehead, A.N. (2021). *Düşünme Biçimleri*. (Y. Kaplan, Çev.) İstanbul: Külliyyat Yayınları.
- Worley, P. (2019). *Felsefe Makinesi*. (E. Doğançay, Ö. Akkaya, Dü, & T. E. Büyükuğurlu, Çev.) İstanbul: Paraşüt Kitap.